

Ministry of Education
and Sports

HOME-STUDY LEARNING

SENIOR
6

KISWAHILI

A u g u s t 2 0 2 0

Published 2020

This material has been developed as a home-study intervention for schools during the lockdown caused by the COVID-19 pandemic to support continuity of learning.

Therefore, this material is restricted from being reproduced for any commercial gains.

National Curriculum Development Centre
P.O. Box 7002,
Kampala- Uganda
www.ncdc.go.ug

FOREWORD

Following the outbreak of the COVID-19 pandemic, government of Uganda closed all schools and other educational institutions to minimize the spread of the coronavirus. This has affected more than 36,314 primary schools, 3129 secondary schools, 430,778 teachers and 12,777,390 learners.

The COVID-19 outbreak and subsequent closure of all has had drastically impacted on learning especially curriculum coverage, loss of interest in education and learner readiness in case schools open. This could result in massive rates of learner dropouts due to unwanted pregnancies and lack of school fees among others.

To mitigate the impact of the pandemic on the education system in Uganda, the Ministry of Education and Sports (MoES) constituted a Sector Response Taskforce (SRT) to strengthen the sector's preparedness and response measures. The SRT and National Curriculum Development Centre developed print home-study materials, radio and television scripts for some selected subjects for all learners from Pre-Primary to Advanced Level. The materials will enhance continued learning and learning for progression during this period of the lockdown, and will still be relevant when schools resume.

The materials focused on critical competences in all subjects in the curricula to enable the learners to achieve without the teachers' guidance. Therefore effort should be made for all learners to access and use these materials during the lockdown. Similarly, teachers are advised to get these materials in order to plan appropriately for further learning when schools resume, while parents/guardians need to ensure that their children access copies of these materials and use them appropriately. I recognise the effort of National Curriculum Development Centre in responding to this emergency through appropriate guidance and the timely development of these home study materials. I recommend them for use by all learners during the lockdown.

Alex Kakooza

Permanent Secretary

Ministry of Education and Sports

ACKNOWLEDGEMENTS

National Curriculum Development Centre (NCDC) would like to express its appreciation to all those who worked tirelessly towards the production of home-study materials for Pre-Primary, Primary and Secondary Levels of Education during the COVID-19 lockdown in Uganda.

The Centre appreciates the contribution from all those who guided the development of these materials to make sure they are of quality; Development partners - SESIL, Save the Children and UNICEF; all the Panel members of the various subjects; sister institutions - UNEB and DES for their valuable contributions.

NCDC takes the responsibility for any shortcomings that might be identified in this publication and welcomes suggestions for improvement. The comments and suggestions may be communicated to NCDC through P.O. Box 7002 Kampala or email admin@ncdc.go.ug or by visiting our website at <http://ncdc.go.ug/node/13>.

Grace K. Baguma
Director,
National Curriculum Development Centre

ABOUT THIS BOOKLET

Dear learner, you are welcome to this home-study package. This content focuses on critical competences in the syllabus.

The content is organised into lesson units. Each unit has lesson activities, summary notes and assessment activities. Some lessons have projects that you need to carry out at home during this period. You are free to use other reference materials to get more information for specific topics.

Seek guidance from people at home who are knowledgeable to clarify in case of a challenge. The knowledge you can acquire from this content can be supplemented with other learning options that may be offered on radio, television, newspaper learning programmes. More learning materials can also be accessed by visiting our website at www.ncdc.go.ug or ncdc-go-ug.digital/. You can access the website using an internet enabled computer or mobile phone.

We encourage you to present your work to your class teacher when schools resume so that your teacher is able to know what you learned during the time you have been away from school. This will form part of your assessment. Your teacher will also assess the assignments you will have done and do corrections where you might not have done it right.

The content has been developed with full awareness of the home learning environment without direct supervision of the teacher. The methods, examples and activities used in the materials have been carefully selected to facilitate continuity of learning.

You are therefore in charge of your own learning. You need to give yourself favourable time for learning. This material can as well be used beyond the home-study situation. Keep it for reference anytime.

Develop your learning timetable to cater for continuity of learning and other responsibilities given to you at home.

Enjoy learning

FASIHI YA KISWAHILI

KISWAHILI P320/2 TAMTHILIA

Mada ya kwanza: Fasihi ya Kiswahili

Funzo /somo la kwanza: Fasili ya fasihi

Umilisi:

Baada ya somo hili utaweza:

- i) Kutoa fasili /maana ya fasihi
- ii) Kutaja na kueleza aina za fasihi

Utahitaji vitu kama: kalamu, daftari, muda, n.k.

Utangulizi: Je, unaposikia neno fasihi, ni nini kinachokujia mawazoni? Umewahi kushughulikia kazi yoyote ya fasihi maishani mwako? Umewahi kupata fursa ya kusimuliwa hadithi na wazee au wazazi wako? Katika somo hili utajifunza;

Maagizo: pata mahali patulivu, pamoja na daftari yako na kalamu, uweze kufanya kazi hii.

Fasili ya fasihi

Fasihi ni kazi yoyote ya sanaa inayotayarishwa na kuwasilishwa kwa kutumia lugha katika masimulizi, maandishi, maigizo, n.k. inayolenga maisha na utamaduni wa jamii. Katika somo hili, utajikita katika;

Shughuli :1

- i) Eleza dhima /kazi /umuhimu wa fasihi kwa jamii. Kwa mfano;
 - a) Hukosoa na kuonya
 - b) Hutahadharisha na kukuza maadili

Toa dhima zingine zaidi tano

Shughuli :2

Eleza aina hizi tatu za fasihi;

- a) Fasihi andishi
- b) Fasihi simulizi
- c) Fasihi onyeshi

Funzo/ somo la pili: Fasihi Andishi

Umilisi: Baada ya somo hili utaweza;

- i) Kutoa maana ya fasihi andishi
- ii) Kutambua na kueleza baadhi ya vipera vya fasihi andishi

Utahitaji vifaa kama: muda, daftari, kalamu, vitabu vya kiada, n.k

Utangulizi:

Je, unakumbuka kugusia kuhusu fasihi andishi katika somo lililopita? Je, umewahi kusoma vitabu vyovyote vya hadithi, riwaya au tamthilia? Katika somo hili utachunguza maana ya fasihi andishi na vipera vyake.

Maagizo: pata mahali patulivu, pamoja na daftari yako na kalamu, uweze kufanya kazi hii.

Fasihi Andishi

Hii ni fasihi ambayo husambazwa kwa njia ya maandishi. Fasihi hii huwa na vipera vyake tofauti kama vile;

Shughuli: 1

Fafanua kwa kutolea mifano vipera hivi vya fasihi andishi

- a) Tamthilia
- b) Riwaya
- c) Ushairi
- d) Hadithi fupi

Shughuli: 2

Eleza tofauti zilizopo kati ya tamthilia na vipera vingine vya fasihi andishi.

Funzo / somo la tatu: Fasili ya tamthilia

Umilisi: Baada ya somo hili utaweza;

- i) Kufasili maana ya tamthilia
- ii) Kutaja tamthilia teule ambazo utashughulikia

Utahitaji vifaa kama: muda, kalamu, daftari, tamthilia teule, n.k.

Utangulizi: Je, umewahi kuigiza mchezo wowote maishani? Umewahi kutazama mchezo wa kuigiza wowote kwenye runinga au shuleni?

Maagizo: pata mahali patulivu, pamoja na daftari yako na kalamu, uweze kufanya kazi hii.

Fasili ya tamthilia

Tamthilia ni utungo uliotungwa kwa lengo la kuigizwa jukwaani. Kuna aina nne kuu za tamthilia. Nazo ni;

Shughuli: 1

Eleza kila mojawapo wa aina hizi za tamthilia.

- i) Futahi /futuhi
- ii) Tanzania
- iii) Yuga
- iv) Ramsa

Zingatia: Wizara ya Elimu na Michezo, imeteuwa vitabu vya tamthilia ambavyo utashughulikia katika kiwango hiki. Vitabu viteule ni:

Sehemu ya A

Mabepari wa Venisi (imetafsiriwa na Julius K. Nyerere)

Mfalme Edipode na Sofokile

Sehemu ya B

Kijiba cha Moyo na Timothy M. Arege

Kimya Kimya Kimya na Said A. Mohamed

Sehemu ya CH

Mzigo na John Ruganda

Mkwamo na Masereka Levi

Sehemu ya D

Kilio cha Haki na Alamin Mazrui

Chema Chajiuza na Innocent Agume

Shughuli: 2 soma utangulizi wa kitabu chochote ulicho nacho kati ya hivyo viteule na uandike muhtasari.

Zingatia: Una hiari ya kusoma kitabu kimoja kutoka katika kila sehemu.

Funzo /somo la nne: Vipengele vya tamthilia

Umilisi: Baada ya somo hili utaweza;

- i) Kufasili maana ya vipengele
- ii) Kutambua vipengele mbalimbali vya tamthilia

Utahitaji vifaa kama: muda, kalamu, daftari, kitabu kiteule, n.k.

Utangulizi: kila kitengo cha fasihi huwa na vipengele vyake muhimu. Je, unaweza kutambua vipengele vya tamthilia? Katika somo hili utaweza kutambua baadhi ya vipengele katika tamthilia.

Maagizo: pata mahali patulivu, pamoja na daftari yako na kalamu, uweze kufanya kazi hii.

Vipengele vya tamthilia

Vipengele ni vijengo vya tamthilia. Kwa mfano, ili nyumba kuitwa nyumba lazima kuwe na vitu kama mabati, paa, ukuta, milango, madirisha, n.k. kwa hivyo tamthilia pia huwa na vipengele kama vile:

Shughuli: 1

Taja vipengele mbalimbali vya tamthilia. Kwa mfano, maudhui, masomo /mafunzo, n.k.

Zoezi: Andika kwa ufupi juu ya kila mojawapo ya vipengele hivyo

Funzo/somo la tano: Uchambuzi wa jalada la kitabu kiteule

(vitabu viteule ni hivi vifuatavyo; -una hiari ya kuchagua kitabu kimoja kutoka kila sehemu)

Sehemu ya A

Mabepari wa Venisi (imetafsiriwa na Julius K. Nyerere)

Mfalme Edipode na Sofokile

Sehemu ya B

Kijiba cha Moyo na Timothy M. Arege

Kimya Kimya Kimya na Said A. Mohamed

Sehemu ya CH

Mzigo na John Ruganda

Mkwamo na Masereka Levi

Sehemu ya D

Kilio cha Haki na Alamin Mazrui

Chema Chajiuza na Innocent Agume

Umilisi:

Baada ya somo hili utaweza;

- a) Kutoa fasili ya neno jalada
- b) Kuoanisha anwani/kichwa cha kitabu kiteule na picha iliyoko kwenye jalada
- c) Kusoma utangulizi wa kitabu hicho
- d) Kupitia orodha ya wahusika na kutambua jukumu la kila mhusika

Utahitaji vifaa kama:

Kitabu cha kiada, kalamu, muda, daftari, n.k

Utangulizi:

Je, unakumbuka kuwa katika somo letu la kwanza tulieleza jalada kama kurasa za nje ya kitabu zinazobeba picha kuu na anwani ya kitabu kiteule? Katika somo hili utajifunza kuhusu;

Maagizo: pata mahali patulivu na uchunguze jalada la kitabu kiteule. Kwa mfano;

Uchambuzi wa jalada la kitabu kiteule

Huu ni uchunguzi wa uhusiano baina ya anwani/kichwa cha kitabu kiteule na picha pamoja na hadithi iliyomo. Kwa mfano: Katika kitabu cha Mizigo, kuna picha ya mtu ambaye ametwikwa mizigo kiasi kwamba hata hawezi kuinuka. Hii ni ishara kuwa mtu huyu ana matatizo na shida nyingi kupita kiasi. Hawezi kujiondoa katika msiba huu. Kwa hivyo hapa tunaona kuwa anwani na picha kwenye jalada zimeoana.

Shughuli: 1

- a) Chambua jalada la kitabu kiteule unachoshughulikia.
- b) Je, anwani ya kitabu hicho inaoana na picha kwenye jalada? Eleza.

Zingatia; Pia utatambua kuwa ni jambo la busara kusoma utangulizi wa kitabu chochote.

Shughuli:2

- c) Je, unaweza kutueleza umuhimu wa kudurusu utangulizi wa tamthilia yoyote?

Zingatia: Isitoshe, ni vyema kupitia orodha ya wahusika pamoja na majukumu yao kabla ya kuchambua tamthilia yoyote. Kwa mfano katika kitabu cha Kilio cha Haki tumeonyeshwa hivi;

Delamon -kaburu mwenye shamba

Shindo na Zari -wasaidizi wa Delamon

Lanina -mhusika mkuu anayechochea wahusika wengine kujikomboa

Mwengo -mumewe Lanina

Musa -mfanyikazi wa Delamon anayeafikiana na mawazo ya Lanina

Dewe -pia mfanyikazi wa Delamon anayeafikiana na mawazo ya Lanina, n.k

Shughuli:3

Chunguza orodha ya wahusika pamoja na majukumu yao katika kitabu kiteule.

Somo la sita: Dhamira au Lengo kuu la mwandishi.

Umilisi: Baada ya kujifunza somo hili utaweza:

- i) Kueleza maana ya lengo la mwandishi
 - ii) Kutoa sababu zinazomfanya atoe lengo (malengo) hayo
- Utahitaji vifaa kama:** muda, daftari, kalamu na nakala ya mwanafunzi.
Utangulizi: Je, kwa nini unaenda shuleni? Au kwa nini unasoma kitabu hicho ambacho unasoma? Kwa nini unaishi? Kwa nini unakula chakula? Kila mtu anapoamua kafanya jambo fulani, lazima awe na lengo /dhamira. Kwa hivyo katika somo hili utajifunza;

Maagizo: Tafuta pahali mwafaka kusoma riwaya hizo utafanya shughuli na mazoezi yaliyomo. Kumbuka kuwa baadhi ya shughuli zinaweza kuchukua muda mrefu. Soma maagizo kwa makini kabla ya kufanya shughuli/zoezi husika.

Dhamira / lengo la mwandishi**Shughuli:1**

Soma kwa makini dhamira / malengo ya waandishi wafuatao;

- a) Mwandishi Alamin Mazrui ana dhamira ya kuonyesha jinsi wafanyikazi na kikundi chote cha wanyonge wanavyodhulumiwa, nyanyaswa na kunyonywa na mkoloni / mzungu. Dhidi ya hayo anaonyesha vile kikundi hiki cha wanyonge kinavyojizatiti kujikomboa au kupigania haki zao.
- b) Mwandishi S.A. Mohamed katika kitabu chake cha Kimya Kimya Kimya ana dhamira ya kuonyesha upiganiaji wa haki na wahusika mbalimbali kwa sababu ya kuchukua muda mwingi wakiwa chini ya uongozi mbaya wenye ubinafsi wa Bw. Binafsi.

Shughuli: 2

(i) Toa maana ya dhamira au lengo la mwandishi/msanii.

(ii) Taja sababu mbalimbali zinazokera mwandishi awe na lengo (malengo) hayo.

(iii) Andika majibu yako katika daftari lako.

Somo / funzo la saba: Ujumbe /Maudhui

Umilisi: Baada ya somo hili utaweza:

- i) Kutambua maana ya maudhui /ujumbe
- ii) Kutambua hatua za kufuata katika uchambuzi wa maudhui
- iii) Kuorodhesha baadhi ya maudhui ambayo hushughulikiwa kwenye tamthilia

Utahitaji vifaa kama: kalamu, daftari, muda, kitabu kiteule, n.k.

Utangulizi: Je, unajua kuwa kazi yoyote ya msanii huwa na ujumbe? Katika somo hili utajifunza;

Maagizo: Tafuta pahali mwafaka kusoma riwaya hizo utafanya shughuli na mazoezi yaliyomo. Kumbuka kuwa baadhi ya shughuli zinaweza kuchukua muda mrefu. Soma maagizo kwa makini kabla ya kufanya shughuli/zoezi husika.

Maudhui / ujumbe

Ujumbe ni ile taarifa unayopata baada ya kusoma riwaya au kazi ya fasihi. Katika kuhakiki maudhui ya tamthilia ya Kiswahili ni muhimu kuangazia usuli, mandhari na muk-tadha wa tamthilia kama msingi wa kuelewa ujumbe unaowasilishwa na mwandishi.

Mambo muhimu ya kuzingatia katika uchambuzi wa maudhui ni kama:

Shughuli: 1

Soma na kunakili hatua hizi kwa makini.

- Maana ya anwani
- Chunguza usuli na historia ya mwandishi ili uelewe sababu zilizomchochea kuan-dika tamthilia hiyo
- Maana ya jalada la tamthilia. Tahadhari, kwani baadhi ya michoro kwenye ma-jalada huwa haina uhusiano na mawazo ya mwandishi
- Chunguza mandhari ya tamthilia. Je, tamthilia hiyo inatendeka katika mazingira gani? Ni nyumbani, mjini, pwani, sokoni, au uhamishoni? Kwa mfano, mandhari ya tamthilia ya Kilio cha Haki ni shambani – shamba la kaburu (Delamon)
- Angazia muktadha wa tamthilia ili uelewe iliandikwa chini ya mazingira ya nam-na gani.
- Angalia mawazo ambayo yanatajwa mara kwa mara na wahusika.
- Bainisha mawazo yanayoitawala tamthilia.
- Bainisha mtazamo wa wahusika.
- Orodhesha mawazo yote ambayo yanajitokeza kwenye tamthilia na uyachuje ili upate mawazo makuu.

Shughuli: 2

Chambua maudhui ya kitabu chochote kiteule unachoshughulikia.

Kwa mfano katika kitabu cha Mizigo kuna maudhui kama vile;

Umaskini / ufukara, ulevi, elimu, uasherati / umalaya, mabadiliko, unyanyasaji, ukatili / unyama, ndoa na mapenzi, uhalifu, siasa, ufisadi, uongozi mbaya, njaa, n.k.

Somo /funzo la nane: Wahusika**Umilisi:**

Baada ya kujifunza somo hili utaweza;

- i) Kutambua maana ya wahusika
- ii) Kutambua mambo muhimu ya kuzingatia katika uchambuzi wa wahusika
- iii) Kueleza aina za wahusika

Utahitaji vifaa kama; kalamu, daftari, muda, kitabu kiteule, n.k.

Utangulizi: Je, unajua kwamba kila mwandishi huwa na wahusika katika kazi yake? Je, wahusika hao hufanya kazi gani katika tamthilia? Katika somo hili utajifunza;

Maagizo: Tafuta pahali mwafaka kusoma riwaya hizo utafanya shughuli na mazoezi yaliyomo. Kumbuka kuwa baadhi ya shughuli zinaweza kuchukua muda mrefu. Soma maagizo kwa makini kabla ya kufanya shughuli/zoezi husika.

Wahusika

wahusika ni vijenzi muhimu katika tamthilia ya Kiswahili. wao ndio hutumiwa na mwandishi kuwasilisha ujumbe wake kwa wasomaji. Wahusika katika tamthilia ni watendaji, waigizaji na wachezaji.

Shughuli: 1

Soma kwa makini mambo haya ambayo huzingatiwa kuhusu wahusika.

- a) Majina ya wahusika: chunguza uteuzi wa majina wa mwandishi. Ni wa kimajazi, kilakabu au ni wa kisadfa? Tafakari matendo na sifa zao kisha uyaoanishe na maana yao ya majina.
- b) Maelekezo na maelazo ya mwandishi kuhusu wahusika. Je, wamepewa sifa gani? Wamevishwa vipi?
- c) Mandhari ya wahusika: mazingira wanamotendea yameonyeshwa na kusawiriwa vipi? Ni ya watu wachochole, wakwasi au watu wa kawaida?
- d) Lugha ya wahusika: mtunzi amewapa lugha ya aina gani? Mara nyingi lugha humtambulisha mtu. Hujulika kama yeye ni tajiri, maskini, msomi, jeuri, mkali, n.k.
- e) Matendo ya wahusika: wanafanya mambo gani katika tamthilia. Matendo hayo yanachangia vipi maudhui ya tamthilia?
- f) Aina za wahusika: Wahusika hutofautiana kutokana na nafasi zao hadithini. Wapo wahusika wanaochukua:
 - i) nafasi kuu
 - ii) nafasi ndogo. (wanaobadilika au wasio badilika)

(i) Wahusika wakuu: Hawa ni wale wanaochukua nafasi kubwa katika mchezo (wanaweza kuwa zaidi ya mmoja) kati ya hawa, kuna wahusika wanaokua na kubadilika (wahusika duara au mviringo)

Je, wanabadilika kiviipi?

Kiakili: Mawazo yao yanabadilika kiwakati kadri wanavyoishi na kupata uzoefu.

Kimaumbile: wanakua kimwili au kimaumbile.

Kimawazo: (Mawazo waliyokuwa nayo mwanzoni yanabadilika jinsi mchezo unavyosonga. Hawa wanafanana na binadamu wa kawaida.

(ii) Wahusika bapa: Hawa ni wale hawabadiliki kitabia au kimawazo kulingana na mazingira au matukio yaliyopo. Kuna makundi mawili ya wahusika wa aina hii:

(a) Wahusika bapa sugu: Hawa ni wale ambao wanapoonekana huwa na sifa zilezile na hawashauriwi hushauri wengine. Hawahukumiwi bali huhukumu wao hawaongezwi bali ndio waongozao.

(b) Wahusika bapa vielelezo: Hawabadiliki pia na aghlabu huwa wamepewa majina ambayo huwaelekeza kwenye tabia zao, mazingira yao na maisha yao.

(iii) Wahusika wadogo: Hawa ni wahusika ambao hawachukui nafasi kubwa katika tamthilia. Huweza kutumiwa ili kuwasaidia wale wahusika wakuu. Huweza kutokeza sehemu ndogo tu na kisha wakapotea kabisa. Wahusika hawa hutumiwa kuendeleza dhamira ndogondogo.

(iv) Wahusika wajenzi: Wahusika wa aina hii huwepo ili kukamilisha dhamira na maudhui fulani. Wahusika wa aina hii huweza pia kukamilisha wahusika wengine hasa wale wakuu.

Shughuli: 2

Ukirejelea kitabu kiteule unachoshughulikia;

- i) Orodhesha wahusika katika tamthilia hiyo.
- ii) Jadili sifa za wahusika wa tamthilia uliyosoma
- iii) Ainisha wahusika wanaojitokeza katika tamthilia uliyosoma

Funzo/somo la tisa: Tamathali za usemi

Umilisi:

Baada ya somo hili utaweza;

- a) Kufasili maana ya tamathali za usemi
- b) Kutambua mbinu ambazo wandishi hutumia kuwasilisha ujumbe wao.

Utahitaji vifaa kama: kalamu, daftari, muda, vitabu vya kiada, n.k

Utangulizi:

Baada ya kusoma tamthilia teule, jiulize. Je, mwandishi ametumia mbinu gani ili kuwasilisha ujumbe wake?

Maagizo: pata mahali patulivu na ufanye kazi hii.

Tamathali za usemi

Tamathali za Usemi ni matumizi ya maneno kwa namna fulani ili kuifanya lugha iwe ya kuvutia na kuifanya kazi ya sanaa iwe ya kupendeza. Kuna aina mbili za tamathali za usemi:

(a) Mbinu au Fani za Lugha

Ni uteuzi wa maneno ili kuifanya lugha iwe ya kupendeza na kuvutia. Pia, **Mapambo ya Lugha**.

Fani za Lugha zinaweza kutambulikana moja kwa moja bila kusoma kifungu kizima.

(b) Mbinu za Sanaa

Ni ubunifu wa kisanaa unaojitokeza baada ya kusoma au kusikiliza masimulizi. Angalau unahitaji kusoma sentensi kadhaa au hata hadithi nzima ili kutambua mbinu ya sanaa iliyotumika.

Ili kutambua na kubainisha mbinu ambazo mtunzi ametumia zingatia yafuatayo;

Shughuli :1

Soma kwa makini hatua hizi za uchambuzi wa tamathali za usemi.

- *Tafakari /fikiria anwani ya tamthilia*. Je, anwani ni fumbo au inaeleweka moja kwa moja? Yaani, ufundi wa mtunzi unaanzia pale kwenye anwani?
- *Michoro /picha ya jalada*. Je, jalada limechora nini cha sanii? Ujumbe uko wazi au kuna matumizi ya ishara?
- *Uteuzi wa majina*. Je, majina ya wahusika, mahali, miji, na vitu mbalimbali yame-teuliwa kimajazi? Iwapo ni kimajazi toa maana yake.
- *Wahusika wanatumia lugha gani?* Wanatohoa maneno? Je, wametumia msamiati, tamathali za usemi k.v. semi, methali, istiari, tashbihi, n.k. ili kuifanya lugha kuwa tamu.
- *Mwandishi amewasilisha ujumbe wake vipi?* Kwa njia ya masimulizi, majadiliano nafsi, vitendawili, taharuki, au ametumia mchezo ndani ya mchezo?
- *Tamthilia inaeleweka moja kwa moja au ni fumbo linalohitaji ufumbuzi?* Zingatia kila maana ya ufiche ili upate ujumbe wote kwa jumla.
- *Chunguza matumizi ya nyimbo, ngoma, ushairi, barua, n.k.* Je, mtunzi ametumia mbinu hizo?

Tamthilia yenyewe ni ya aina gani?

Zoezi: Taja tamathali kumi za usemi.

Methali	Uzungumzi nafsi	Kuchanganya ndimi
Vitendawili	Mashairi	Msemo
Taswira	Barua	Sadfa
Maswali ya balagha	Nyimbo	Mchezo ndani ya mchezo
Takriri	Mbinu rejeshi	
Majazi	Kinaya	
Tashbihi	Kejeli	
Utohozi	Tashhisi/uhuishaji	

Somo /funzo la kumi: Mbinu au Fani za Lugha

Umilisi:

Baada ya somo hili utaweza:

- i) Kueleza maana ya mbinu au fani za lugha
- ii) Kutaja mbinu za lugha
- iii) Kueleza maana ya mbinu hizo za lugha

Utahitaji vifaa kama: muda, kalamu, daftari, tamthilia teule, n.k.

Utangulizi: Je, unajua kwamba mbinu au fani za lugha zinafanya tamthilia kuwa ya kuvutia au kupendeza? Katika somo hili utajifunza:

Maagizo: Tafuta pahali mwafaka kusoma tamthilia na ufanye shughuli na mazoezi yaliyomo. Kumbuka kuwa baadhi ya shughuli zinaweza kuchukua muda mrefu. Soma maagizo kwa makini kabla ya kufanya shughuli/zoezi husika.

Mbinu / fani za lugha

Ni uteuzi wa maneno ili kuifanya lugha iwe ya kupendeza na kuvutia. Pia, **Mapambo ya Lugha.**

Fani za Lugha zinaweza kutambulikana moja kwa moja bila kusoma kifungu kizima.

Shughuli: 1

Soma mbinu hizi kwa makini;

- **Tashbihi au Tashbiha:** Hii ni mbinu ya lugha inayolinganisha vitu au hali mbi-li tofauti kwa kutumia maneno ya kulinganisha; 'kama', 'mithili ya', 'sawa na', 'Tashbiha.

Kwa mfano; katika kitabu cha Kilio cha Haki, Mzee Ingeri akimshukuru Lanina kwa wimbo wake anasema, "kazi imekuwa kama hatia ya mauti". (onyesho la 8)

Tanakali ya sauti: ni sauti ambazo zinaiga mlilo wa kitu fulani. Kwa mfano;

Katika kitabu cha Kilio cha Haki, Lanina akiwa amelala juu ya kochi lake, mara anasikia mlango unagongwa 'ko! ko! ko!'

- **Isitiara au Isitiari au Sitiari:** Ni mbinu ya kulinganisha vitu viwili moja kwa moja kwa kutumia kiungo 'ni' ama 'kuwa'. kwa mfano

Katika kitabu cha Kilio cha Haki, Delamon anasema, 'huyu mwanamke ni punda'. (maana kuwa Lanina hana shukrani –uk 66)

- **Taswira :**
Ni matumizi ya lugha/maneno yanayojenga picha ya hali au jambo fulani kwa msomaji. kwa mfano; katika kitabu cha Kilio cha Haki, maelezo yanayotolewa jin-si Lanina anavyojitolea kuongoza wanyonge wengine katika kupigania haki zao.

- **Tashhisi au Uhuishaji:** Hii ni mbinu ya kupatia kitu kisicho hai sifa za kiumbe mwenye uhai (sifa za kibinadamu). Kwa mfano, katika kitabu cha Kimya Kimya Kimya, 'mpishi anasema na vyombo vinavyoanguka jikoni' –uk 29

- **Chuku:** Ni kutumia maneno yaliyotiliwa chumvi ili kuisitiza ujumbe fulani au kusifia kitu. *Kutilia Chumvi.* kwa mfano; katika kitabu cha Mizigo, meno meupe kuliko maziwa.

- **Takriri:** Ni mbinu ya kurudiarudia neno moja au kifungu cha maneno ili kuisiti-za ujumbe fulani. kwa mfano; katika kitabu cha Mizigo, uk.8 kuna, 'Miaka mitatu! Miaka mitatu! / Ngojea! Ngojea!

- **Majazi :**
Majazi ni pale tabia za wahusika zinapoambatana na majina yao halisi. Kwa mfano, katika kitabu cha Kimya Kimya Kimya kuna: -Mpya-anatenda mambo ma-pya kwa namna tofauti, Bw. Taja ambaye anataja ukweli wa mambo, n.k.

- **Semi au Misemo au Nahau:**
Ni fungu la maneno linapotumika kutoa maana nyingine, badala ya ile ya mane-no yaliyotumika.
Semi hutumika kuficha ukali wa maneno au kupamba lugha. Kuna aina mbili za semi:

(a) Nahau: huwa na vitenzi

kwa mfano; katika kitabu cha Mizigo; -angua kicheko, kata tama, ona cha mtema kuni, n.k.

(b) Misemo - haina vitenzi

kwa mfano shingo upande, mkono mrefu, mkono wa birika nk

- **Methali:**

Methali ni misemo ya hekima yenye maana iliyofumbwa. Mhusika, mwandishi wa fasihi anaweza kutumia methali kupitisha ujumbe.

kwa mfano; katika kitabu cha Kilio cha Haki, -Baba akizungumza na Mama Lanina huku umbea unapitapita kuhusu Lanina, Mama anamwambia Baba, *'midomo ya waja haichoki kusema na kizuri hakiwachi kutiwa ila'*. Baba anamjibu na methali, *'Dalili ya mvua ni mawingu'*. -uk36 (ana maana kuwa yanayosemwa kuhusu Lanina ni ya kweli)

- **Balagha au Tashititi au maswali ya balagha:** ni maswali yanayoulizwa na msimulizi au mhusika ambayo hayahitaji jibu. kwa mfano; Musa akizungumza na Dewe akisema, *"si umesikia namna walivyotutukana? Kuna wauaji na maharamia kubwa kuliko wao? Ni watu wangapi wanaoangamizwa kila siku kwa sheria yao isiyofahamu haki?"* -uk 3-5
- **Utohozi: Kutohoa** ni mbinu ya kuswahilisha maneno ya lugha nyingine, yatamkike kama ya Kiswahili. Kwa mfano; katika kitabu cha Kilio cha Haki, Musa anamwambia Tereki akisema, *'sisi binadamu ala! Si mashine'*.
- **Mseto au Kuchanganya ndimi: Kuweka** maneno yasiyo ya Kiswahili katika sentensi ya Kiswahili. Kwa mfano; katika kitabu cha Mizigo kuna; brooklax, kwete, associated matches, kaunga na dodo, propaganda, prince, n.k.

Shughuli: 2

Eleza mbinu /fani za lugha zingine tano ukirejelea kitabu unachoshughulikia.

Somo /funzo la kumi na moja: Mbinu za sanaa

Umilisi:

Baada ya somo hili utaweza;

- I) Kutambua maana ya mbinu za sanaa
- II) Kutaja mbinu za sanaa
- III) Kueleza maana ya mbinu hizo za sanaa

Utahitaji vifaa kama: kalamu, daftari, muda, n.k.

Utangulizi: Je, unajua kwamba mbinu au fani za sanaa zinafanya tamthilia kuwa ya kuvutia au kupendeza? Katika somo hili utajifunza;

Maagizo: Tafuta pahali mwafaka kusoma riwaya hizo utafanya shughuli na mazoezi yaliyomo. Kumbuka kuwa baadhi ya shughuli zinaweza kuchukua muda mrefu. Soma maagizo kwa makini kabla ya kufanya shughuli/zoezi husika

Mbinu za sanaa

Ni ubunifu wa kisanaa unaojitokeza baada ya kusoma au kusikiliza masimulizi. Angalau unahitaji kusoma sentensi kadhaa au hata hadithi nzima ili kutambua mbinu ya sanaa iliyotumika. Kwa mfano;

Shughuli:1 Soma mbinu za sanaa zifuatazo kwa makini;

- **Kinaya:** Kinaya ni mambo katika sanaa kuwa kinyume na matarajio ya hadhira.

kwa mfano; katika kitabu cha Kimya Kimya Kimya, wakati Bw. Binafsi anazungumza na familia yake, Mpya anatoa kicheko ingawa si cha furaha bali cha mshangao na huzuni. –onyesho la pili.

- **Kejeli:** Kejeli ni mbinu ya sanaa inayotumia maneno kudharau au kukemea kintendo au mtu fulani. Kwa mfano; katika kitabu cha Kimya Kimya Kimya, Babake Mpya anamdharau akisema, *'siktaka mimi uingie mimba mwa mamake mtoto we. Mtoto wa kike una faida gani? Na ilipoingia mimba sikujua kama ungezaliwa hivi wewe. Ningekung'oa mimbani mwa mamako! Umekuja duniani kuniondolea furaha'* –uk 34
- **Taharuki :** ni mbinu ya kusimulia au kuandika tamthilia au hadithi kwa kufanya hadhira na/au wahusika wajawe na hamu ya kutaka kujua kitakachotokea baadaye; hamu ya kutaka kuendelea kusoma au kusikiliza. Baadhi ya hadithi huishia kwa taharuki na kuilazimisha hadhira yake ijikamilishie au ibaki ikijiuliza maswali. Kwa mfano; tamthilia ya Kilio cha Haki inaishia kwa taharuki ambapo Lanina yuko mawazoni anamwambia mamake kuwa atarudi nyumbani lakini hatujui kama amerudi.
- **Kisengere nyuma au Mbinu Rejeshi:** Mwandishi 'hurudi nyuma' na kuanza kusimulia kisa kilichokuwa kimetendeka kabla ya alichokuwa akisimulia. Aidha, mwandishi hubadilisha wakati wa masimulizi na kuwa wakati wa kisa hicho. Hutumika sana kuonyesha mhusika anapokumbuka kitu, au kutupatia msingi wa jinsi mambo yalivyoanza. Kwa mfano, katika kitabu cha Kimya Kimya Kimya, Yoo akisema kwamba alimwambia Bw. Binafsi awali kuwa yeye si Mungu wala si malaika na Bw. Binafsi kumdharau.
- **Kisengere Mbele au Utabiri:** Mwandishi anapobadilisha wakati na kusimulia mambo yatakavyokuwa siku za usoni; au kutumia lugha isiyo moja kwa moja kutabiri yatakayojiri.
- **Ndoto au Njozi:** Mwandishi hutumia ndoto kutabiri jambo litakalofanyika au kufumbua jambo lililokuwa limefumbwa. Kwa mfano, katika kitabu cha Mizigo,

kuna ndoto ya Kaija; aliota kuwa alikuwa aking'oa miche ya mzee Kaboga. –uk 78

- **Upeo wa Juu:** Ni sehemu ya hadithi ambayo matukio yanafanyika kulingana na mapenzi ya hadhira au msomaji.
- **Upeo wa Chini:** Ni sehemu ya hadithi ambayo matukio yanafanyika kinyume na mapenzi ya hadhira au msomaji. Aghalabu upeo wa chini hutokea baada ya upeo wa juu.
- **Nyimbo au Mashairi:** Nyimbo na/au mashairi yanaweza kutumika katika hadithi kwa madhumuni mbalimbali.

Shughuli: 2

Andika na kufafanua mbinu zingine za sanaa katika kitabu kiteule unachokishughulikia.

Funzo /somo la kumi na mbili: ploti ya tamthilia

Umilisi: Baada ya somo hili utaweza;

- Kutambua maana ya ploti
- Kutambua hatua muhimu katika uchambuzi wa ploti

Utahitaji vifaa kama: daftari, kalamu, kitabu kiteule, muda, n.k.

Utangulizi: Kazi yoyote ya msanii huwa na mpangilio mwema. Hapo ndipo msanii anaweza kutoa mtiririko wa vitukio vile alivyovipanga. Vinaenda moja kwa moja kwa njia inayomwezesha msomi kuelewa kazi yake. Katika somo hili utajifunza;

Maagizo: Tafuta pahali mwafaka kusoma riwaya hizo utafanya shughuli na mazoezi yaliyomo. Kumbuka kuwa baadhi ya shughuli zinaweza kuchukua muda mrefu. Soma maagizo kwa makini kabla ya kufanya shughuli/zoezi husika.

Ploti ya tamthilia

Ploti ni mpangilio wa kazi ya msanii kutoka mwanzo hadi mwisho.

Shughuli: 1

Soma na kufuata kwa makini hatua zifuatazo za kuchambua ploti.

Uchambuzi wa ploti

Mambo muhimu ya kuzingatia:

- kusoma tendo /onyesho baada ya tendo / onyesho
- Kuelewa vitukio au visa onyesho kwa onyesho
- Kuelewa maudhui onyesho kwa onyesho
- Kuelewa wahusika wafao katika kila onyesho
- Kuelewa matumizi ya lugha sura katika kila onyesho

Shughuli 2:1

Soma tamthiliayoyote unazoshughulikia na:

- (i) Utambue maana ya ploti.
- (ii) Eleza ploti ya mwandishi.
- (iii) Andika majibu yako kwa daftari lako.

Ministry of Education
and Sports

HOME-STUDY LEARNING

SENIOR
6

KISWAHILI 2

A u g u s t 2 0 2 0

Mada 1: Ufahamu

Funzo/somo la kwanza: Kutambua utaratibu wa ufahamu

Umilisi:

Baada ya kujifunza somo hili utaweza kutambua utaratibu wa ufahamu.

Vifaa: muda, daftari, kalamu, n.k

Utangulizi

Unajua kuwa wanafunzi wengi hawafanyi vizuri sana katika kujibu maswali ya ufahamu? Tatizo hili hutokana na ukosefu wa makini wakati wa kusoma ufahamu na hata wakati wa kuyajibu maswali yenyewe. Je, wewe kama mwanafunzi unafaa kufanya yapi ili ufanye vizuri katika sehemu ya ufahamu? Katika somo hili utajifunza kanuni mbalimbali unazostahili kufuata ili ufue dafu katika ufahamu.

Maagizo: Tafuta pahali mwafaka kusoma makala haya. Utafanya mazoezi na shughuli zilizomo zote. Kumbuka kuwa baadhi ya shughuli zinaweza kuchukua muda mrefu. Soma maagizo kwa makini kabla ya kufanya zoezi/shughuli husika.

Ufahamu

Ufahamu ni uwezo wa kusoma na kuelewa maneno au habari ambayo imeandikwa. Ili mwanafunzi kuelewa taarifa ya habari lazima aisome zaidi ya mara moja. Pia, anafaa kusoma maswali zaidi ya mara moja. Maswali ya ufahamu huwa yanahitaji; majibu yanayopatikana katika matini husika, kueleza maana ya msamiati, majibu ya kutoa maoni yako au kupendekeza suluhisho fulani na kueleza mafunzo unayopata baada ya kusoma matini fulani.

Shughuli 2.1: Kutambua utaratibu wa ufahamu

1. Soma na utafakari juu ya kanuni au utaratibu ufuatao ili uweze kumakinika katika kujibu maswali ya ufahamu.

Utaratibu wa ufahamu

- a. Soma matini ya ufahamu mara ya kwanza. Kusoma huku kutakuwezesha kuelewa maudhui ya ufahamu kwa kiasi fulani.
- b. Yasome maswali yaliyoulizwa.
- c. Soma matini tena na kwa makini.
- d. Rudia kusoma maswali.
- e. Lisome kila swali kwa makini.
- f. Tafuta jibu la swali hilo katika ufahamu. Ni vizuri kupigia mstari au kuweka alama

- katika sehemu ambayo umepata jibu la swali.
- g. Unapoulizwa kupendekeza kichwa mwafaka cha ufahamu, sharti uweze kugundua ni ujumbe upi uliopewa umuhimu zaidi katika makala/ufahamu.
 - h. Unapoulizwa swali linalohitaji maana ya neno au sentensi, unatakiwa usome neno hilo au sentensi hiyo ukizingatia jinsi ambavyo imetumika.

Funzo/somo la pili: Kusoma makala na kujibu maswali

Umilisi: Baada ya kujifunza somo hili utaweza;

- i) Kusoma makala mbalimbali na kujibu maswali husika.
- ii) Kutambua funzo au ujumbe katika makala ya ufahamu.

Vifaa: muda, daftari, kalamu, n.k

Utangulizi

Umeshatambua kuwa wanafunzi wengi hawafanyi vizuri sana katika kujibu maswali ya ufahamu kutokana na ukosefu wa makini wakati wa kusoma ufahamu na hata wakati wa kuyajibu maswali yenyewe. Kwa hiyo, ili kufua dafu katika sehemu ya ufahamu unafaa kufuata kanuni mwafaka ulizosoma hapo juu. Katika somo hili utasoma na kujibu maswali ya ufahamu kwa kufuata utaratibu mwafaka.

Maagizo: Tafuta pahali mwafaka kusoma makala haya. Utafanya mazoezi na shughuli zote zilizomo. Kumbuka kuwa baadhi ya shughuli zinaweza kuchukua muda mrefu. Soma maagizo kwa makini kabla ya kufanya zoezi/shughuli husika.

Zoezi 2.1: Kusoma matini na kujibu maswali

1. Soma kifungu kifuatacho na kisha ujibu maswali yaliyo chini.

Ulimwengu ni sawa na kitabu kikubwa ambacho juu ya ukubwa wake wote huu kurasa zake ni mbili, nazo ni furaha na huzuni. Mwanadamu katika safari ya maisha hapa duniani hana budi kusoma kurasa hizi mbili. Kwa mujibu wa maumbile, kila mwanadamu anependelea sana kudumu na ukurasa wa furaha, lakini matarajio haya hayapati kuwatokea waombaji. Badala yake huletewa kurasa hizi mbili kwa zamu. Methali nyingi zimemiminika kutoka midomoni mwa watu kama: baada ya dhiki, faraja; mchumia juani hulua kivulini; shibe ya leo ni njaa ya kesho; leo ni leo asemaye kesho ni mwongo na kadhalika. Ni dhahiri kwamba sisi sote tunajua kwamba kurasa hizi hazikwepeki, ni zetu na hatuna budi tuzisome.

Kama tulivyokuwa na majaaliwa ya namna mbalimbali, imedhihirika kwamba kuna wengine wamejaaliwa kusoma ukurasa wa furaha kwa muda mrefu kuliko kusoma ule wa pili yaani, wa huzuni. Pia kuna wale ambao kujaaliwa kwao kumewafungulia ukurasa ule wa pili wakausoma kwa muda mrefu zaidi kuliko wa kwanza. Tena, hapana shaka kwamba wapo waliojaaliwa kupata huku na huku, sawasawa. Kwa hiyo kila mmoja hana budi kuonja kurasa zote mbili.

Maswali:

- a). Pendekeza kichwa mwafaka cha matini hii.
- b). Kulingana na matini hii, kichwa ulichoweka kinahusiana vipi na ujumbe unaotolewa?
- c). Eleza kwa kutoa mifano mawazo makuu mawili yanayopatikana katika matini hii.
- d). Mwanadamu hapa duniani anaishi katika hali gani?
- e). Kwa kutoa mfano eleza maana ya methali hii; baada ya dhiki, faraja.
- f). Orodhesha methali nyingine za Kiswahili zinazounga mkono usemi wa kifungu hiki cha habari kwamba ulimwengu una kurasa mbili yaani, ukurasa wa furaha na ukurasa wa huzuni.

Mada 2: Uchanganuzi wa Nathari

Funzo la kwanza: Nathari

Umilisi:

Baada ya kujifunza funzo hili, utaweza:

- i) Kufasili maana ya nathari.
- ii) Kutambua vipengele vinavyozingatiwa katika uchanganuzi wa nathari.

Vifaa; muda, kalamu, daftari, n.k.

Utangulizi:

Unajua kuwa nathari ni maandishi yanayotumia lugha ya kawaida? Je, unajua kuwa lugha inayotumiwa katika barua, gazeti, insha, hadithi au riwaya ni lugha nathari? Katika funzo hili, utajifunza kuhusu uchanganuzi wa nathari.

Maagizo: Tafuta pahali mwafaka kusoma makala haya. Utafanya mazoezi na shughuli zote zilizomo. Kumbuka kuwa baadhi ya shughuli zinaweza kuchukua muda mrefu. Soma maagizo kwa makini kabla ya kufanya zoezi/shughuli husika.

Uchanganuzi wa nathari

Nathari ni maandishi ya kawaida ambayo yanatumia lugha rahisi/nyepesi. Ni maandishi ya moja kwa moja ambayo yanaeleweka kwa urahisi. Nathari hutumika sana katika uandishi wa insha, magazeti, hadithi au riwaya.

Katika uchambuzi wa nathari, mtahiniwa huzingatia yafuatayo;

Shughuli 1**1. Soma na utafakari juu ya vipengele vifuatavyo:**

- Matumizi ya lugha/ Tamathali za usemi
- Vipera vya/ aina za **hadithi**, kama vile; hekaya, khurafa/hurafa, visasili, visakale, ngano, hadithi za mazimwi, n.k.
- Maudhui na mafunzo
- Mtindo wa mwandishi
- Wahusika na sifa zao
- Msimamo na mtazamo wa msimulizi
- Toni/sauti
- Hali na hisia

Funzo la pili: Tamathali za usemi

Umilisi: Baada ya kujifunza funzo hili, utaweza;

- i) Kueleza maana ya tamathali mbalimbali za usemi.
- ii) Kutambua matumizi ya tamathali za usemi katika nathari.

Vifaa; muda, kalamu, daftari, n.k.

Utangulizi:

Unajua kuwa tamathali za usemi ni maneno, nahau au sentensi ambazo hutumiwa na wasanii ili kutia nguvu katika maana, mtindo na hata sauti katika kazi zao. Katika funzo hili, utajifunza tamathali mbalimbali za usemi.

Maagizo: Tafuta pahali mwafaka kusoma makala haya. Utafanya mazoezi na shughuli zote zilizomo. Kumbuka kuwa baadhi ya shughuli zinaweza kuchukua muda mrefu. Soma maagizo kwa makini kabla ya kufanya zoezi/shughuli husika.

Tamathali za usemi

Tamathali za usemi ni ule ufundi wa kisanaa anaoutumia msanii katika kazi yake. Tamathali hizi hutumiwa kwa njia ya kuipamba kazi ya fasihi na kuongeza utamu wake. Baadhi ya tamathali za semi ni pamoja na hizi zifuatazo:

Shughuli 1

1. Soma kwa sauti na kisha utafakari juu tamathali za usemi zifuatazo.
2. Toa mfano angalau mmoja kwa kila tamathali kuthibitisha kuwa unajua maana yake.

Tanakali za Sauti

Ni mbinu ya kutumia maneno yanayoiga sauti au hali fulani au namna kitendo kilivyofanyika. Mifano mizuri ni, pikipiki, mweusi tititi! chururu si ndo ndo ndo! n.k.

Tashibiha/ Tashbihi

Hii ni mbinu ya fasihi inayolinganisha vitu au hali mbili tofauti kwa kutumia maneno ya kulinganisha; 'kama', 'mithili ya', 'sawa na', 'ja'. mfano, Mwembamba *kama* sindano; Pamela na Aisha wanao uzuri *sawa na* wa malaika, mweusi ja makaa, n.k.

Tashihisi/Uhuishi/ uhaishaji

Hii ni mbinu ya kupatia kitu kisicho hai sifa za kiumbe mwenye uhai (sifa za kibinadamu). Mfano, "Sungura aliposhindwa, akasema sizitaki hizi mbichi".

Takriri

Ni mbinu ya kurudiarudia neno moja au kifungu cha maneno ili kusesitiza ujumbe fulani. Mfano, Kiprotich alikimbia, alikimbia, alikimbia hadi akashika nafasi ya kwanza.

Sitiari/Istiara

Ni mbinu ya kulinganisha vitu viwili moja kwa moja kwa kutumia kiungo 'ni' ama 'kuwa'. Mfano; Maisha ni mlima, Juma ni mwamba, Kasirye ni Kasuku, Agnes ni fisi, Kato ni kin-yonga, n.k

Taswira

Ni matumizi ya maneno yanayojenga picha ya hali au jambo fulani kwa msomaji. Kwa mfano, Ofisi ya mwalimu mkuu ina sakafu nzuri yenye zulia laini, mapambo ya aina aina, samani ya thamani na kuta zake zimepakwa rangi ya kuvutia.

Taashira

Ni matumizi ya ishara kuwakilisha ujumbe fulani. Jina au kitu fulani kinatumika kumaanisha kitu kingine chenye uhusiano na kile kilichotumiwa.

Mfano; Jembe – mkulima, Mvi – mzee

Metanumia

Hii ni aina ya sitiari ambayo itajapo sehemu tu ya kitu hapohapo sehemu hiyo huashiria na kuwakilisha kitu hicho. Mfano; roho – mtu (Ajali ile iliyotokea katika barabara ya Masaka imepoteza roho tano)

Lakabu/majazi

Ni mbinu ya mhusika kupewa/kubandikwa jina na wahusika wengine ama yeye mwenyewe kujibandika jina linaloana na tabia/sifa zake. Kwa mfano, Cheupe, Cheusi, Sura Mbaya, Sulubu, n.k.

Chuku/ udamisi

Ni kutumia maneno yaliyotiliwa chumvi ili kusesitiza ujumbe fulani au kusifia kitu, kutilia chumvi. Kwa mfano, Mariam aliugua akakonda kama sindano, Tamari alipoona chakula ute ulimdondoka na kulowesha mavazi yake kifuani.

Msisitizo bayana

Tamathali hii husisitiza maana ya sentensi kwa kutumia kinyume. Kwa mfano; alikuwa ni msichana mzuri, ukimwona kwa mbali huwezi kujua kama anakuja au anakwenda.

Tabaini

Hii ni tamathali ya semi ambayo kwayo maneno au mawazo yanayokinzana hutumiwa katika sentensi ili kuleta msisitizo wa wazo ama mawazo yatolewayo. Mfano; Usimwami-ni mtu. Atakuchekea kwa meno meupe huku ndani anakuchukia kwa roho nyeusi. Punda afe, mzingo wa bwana ufike.

Funzo la tatu: Tamathali za usemi

Umilisi: Baada ya kujifunza funzo hili, utaweza;

i.Kueleza maana ya tamathali mbalimbali za usemi.

ii. Kutambua matumizi ya tamathali za usemi katika nathari.

Vifaa; muda, kalamu, daftari, n.k.

Utangulizi:

Unajua kuwa tamathali za usemi ni maneno, nahau au sentensi ambazo hutumiwa na wasanii ili kutia nguvu katika maana, mtindo na hata sauti katika kazi zao. Katika funzo hili, utajifunza tamathali mbalimbali za usemi.

Shughuli 1

1. Andika mfano angalau mmoja kwa kila tamathali kudhihirisha kuwa unajua maana yake.

Balagha/ Maswali ya balagha

Hii ni tamathali ya usemi ambayo kwayo swali linaulizwa huku jibu lake linafahamika waziwazi. Kwa mfano, ikiwa mtu kapoteana na rafiki yake kwa muda mrefu halafu ghafula wanakutana huweza kumuuliza, “Aisee, ni wewe?” ijapokuwa anajua kuwa ni yeye, “Nani asiyejua kuwa ugonjwa wa COVID-19 huua?”.

Mjalizo

Katika tamathali hii sentensi huwa ni mfuatano tu wa maneno yasiyo na viungo vyovyote.

Mfano: Nilikaa, nikasubiri nikachoka

- Nilipanda, nikapalilia, nikavuna.

Tashititi/Tashtiti

Haya ni matumizi ya maneno ambayo yamejaa mzaha, ucheshi, dhihaka na kinaya lakini huwa na taswira inayolenga kudhihirisha hali halisi katika jamii. Tamathali hii hutia chumvi kuhusu uwezo wa viumbe, na kuhusu tabia zao na kuhusu sifa zao kwa madhumuni ya kuchekesha au kusisitiza.

Mfano; Dah! cheki yule demu, ana mlima wa kiuno, Alipoachwa na mpenzi wake alilia hadi machozi ya damu.

Uzungumzaji nafsiya

Mhusika hujizungumzia, ama kwa kuongea au kuwaza, bila kukusudia kusikika na yeyote.

Ritifaa

Mbinu ya kuzungumza na mtu aliyekufa (au asiye kuwepo) kana kwamba yuko pamoja nawe.

Kwa mfano, Laiti marehemu babangu ungekuwepo sasa ungeshuhudia mafanikio yangu, sijui kama bado u kaburini.

Kuchanganya ndimi/ ndimi mseto

Kuweka maneno yasiyo ya Kiswahili katika sentensi ya Kiswahili. Mfano, “alisimama kwanza kwa muda, before he went aliniambia nisimwambie mtu yeyote yule, you know!”

Kuhamisha ndimi

Ni kuingiza sentensi ya lugha nyingine katika kifungu cha fasihi ya Kiswahili. Kinyume na kuchanganya ndimi (ambapo mwandishi huchanganya maneno katika sentensi moja,

katika kuhamisha ndimi, sentensi kamilifu ya lugha nyingine hutumika miongoni mwa sentensi za Kiswahili sanifu. Mfano: Kazi hii ni ngumu sana, sitaweza kuifanya. People are trying to convince me to stay here but I think I can't, I must go!

Tasfida

Haya ni matumizi ya manenoyaliyo na adabu au nidhamu. Ni kupunguza ukali au aibu katika maneno. Kwa mfano ni aibu kusema, “naenda kunya” tutasema, “naenda haja kubwa”

Hutasema, “mama alizaa”, tutasema, “mama alijifungua”

Lahaja

Ni matumizi ya baadhi ya maneno ya lahaja mbalimbali za Kiswahili. Wahusika wanaweza kutumia lahaja hizi kulingana na lengo la mwandishi. Lahaja zilizowahi kutumika sana katika uandishi wa fasihi ni Kimvita na Kiamu. Baadhi ya maneno ya kilahaja ni kama vile, teka-cheke, ndoo- njoo, ndia-njia, moya-moja, ndaa-njaa, mayi-maji, n.k.

Nidaa

Haya ni maneno yanayotumiwa katika kazi ya fasihi kuonesha hisia za wahusika. Hisia zinaoneshwa na nidaa ni kama vile; furaha, mshangao, huzuni, masikitiko, mshtuko na kadhalika. Mifano ya nidaa ni, kumbe! ala !, duuu!, daah!, Mashallah !, n.k

Utohozi

Haya ni matumizi ya maneno yaliyokopwa kutoka kwa lugha nyingine na kupewa matamshi kama ya lugha inayotumiwa kuandikia. Kwa mfano “*wacha kuwesti taimu yangu*” hapa neno *westi* na *taimu* yametoholewa kutoka kwa Kiingereza, “waste” na “time”.

Jazanda

Ni matumizi ya maneno yaliyo na maana fiche. Hapa ni kitu hutajwa kikaonekana kikiwa na maana ya kawaida ila kinapochunguzwa zaidi huonekana kikiwa na maana ya ndani kuliko ya kawaida.

Kwa mfano, neno *bastola* lililo na maana ya bunduki ndogo linaweza kutumika kijazanda kumaanisha ume, *kasri* kuashiria utajiri, *kufa kuzikana* kuashiria urafiki wa dhati, na kadhalika.

Mdokezo

Ni tamathali ya usemi ambayo kwayo mhusika hakamilishi usemi wake, anadokezea tu kidogo. Kwa mfano; “*Sisi wadau wa Kiswahili tutaienzi na kuitetea lugha hii bila kuogopa wala. . .*”

“*Mimi hapa duniani nimepata matatizo chungu nzima, hata nikiku. . .*”

Taharuki

Ni mbinu ya kumpa msomaji shauku ya kujua zaidi kitakachotendeka baadaye katika kazi ya fasihi. Mbinu hii mara nyingi hutumiwa mwishoni mwa kitabu ambapo msomaji huachwa na maswali mengi.

Mbinu rejeshi/ kisengere nyuma

Hutumiwa kurejesha mawazo ya msomaji kwa mambo ambayo tayari yametendeka ili kusisitiza juu ya jambo fulani.

Kinaya

Ni fani ya lugha inayotumiwa kueleza jambo kwa hali iliyo kinyume cha matarajio ya msomaji. Kwa mfano, ukisema Joshua ni mfupi sana ili ukirejelea urefu wake utakuwa umetumia kinaya.

Mfano mwingine wa kinaya ni mtu fulani akikupiga kofi kali sana halafu ukamwambia, “asante sana”. Hiki ni kinaya.

Jitathmini

1. Tofautisha baina ya,
 - a). Utohozi na kuchanganya ndimi
 - b). Tashbihi na tashhisi
 - c). Tashtiti na balagha
 - d). Ritifaa na uzungumzaji nafsiya
 - e). Istiari na jazanda

Funzo la nne: Aina za hadithi

Umilisi: Baada ya kujifunza funzo hili, utaweza;

- i) Kueleza maana ya hadithi.
- ii) Kutambua aina za hadithi katika uchanganuzi wa nathari.

Vifaa; muda, kalamu, daftari, n.k.

Utangulizi:

Unajua kuwa hadithi kama utanzu wa fasihi simulizi umegawanywa katika aina mbalimbali? Ili mwanafunzi kuchanganua hadithi vizuri, ni muhimu kutambua aina ya hadithi anayoichanganua. Katika funzo hili, utajifunza aina mbalimbali za hadithi.

Maagizo: Tafuta pahali mwafaka kusoma makala haya. Utafanya mazoezi na shughuli zote zilizomo. Kumbuka kuwa baadhi ya shughuli zinaweza kuchukua muda mrefu. Soma maagizo kwa makini kabla ya kufanya zoezi/shughuli husika.

Aina/vipera vya hadithi

Soma aina zifuatazo za hadithi kwa sauti.

Ngano

Hizi ni hadithi za kimapokeo zitumiazo wahusika kama wanyama, miti na watu katika kuelezea au kuonya kuhusu maisha. Vijipera vya kipera hiki ni:

Soga

Ni hadithi ndogo ndogo zinazohusisha utani na ucheshi kwa kiasi fulani. Hizi ni hadithi ambazo hutambwa katika mtiririko wa matukio ambao huzua kicheko. Soga hudhamiria kuchekeka na pia kukejeli.

Visakale

Masimulizi ya kimapokeo juu ya wahenga au mashujaa wa kabila au taifa yenye kuchan-ganya chuku na historia. Kwa mfano hadithi za Fumo Liyongo, Shaka Zulu, n.k.

Mapisi

Maelezo ya historia bila kutia mambo ya kubuni.

Tarihi

Hizi ni hadithi ambazo husimulia au zimejengwa kwenye matukio ya kihistoria. Inaweze-kana matukio yanayosimuliwa yakawa ya kweli, yaani yalipata kutokea kihistoria. Had-ithi hizi hutokea zaidi katika maandishi.

Hurafa/ khurafa

Hii ni hadithi ambayo ina wahusika wanyama. Wanaweza kuwa wanyama wanaojulikana na wanapatikana katika mazingira ya mtambaji/ fanani au wawe wanyama wa kufikiri-wa. Kwa mfano hurafa ya Chui na sungura, sungura na simba, fisi na twiga, n.k.

Visasili

Ni utanzu unaofungamana na imani za dini na mizungu ya jamii. Hizi ni hadithi za kale zenye kuwakilisha imani na mtazamo wa jamii inayohusika kuhusu asili ya ulimwengu na mwenendo wake, kuhusu asili yao wenyewe, na maana na shabaha ya maisha yao. Mara nyingi hadithi hizi huaminiwa kuwa ni ukweli mtupu, na hutumika kuelezea au kuhalalisha baadhi ya mila na madhehebu ya jamii inayohusika.

Hekaya

Hekaya ni kisa ama ngano fupi iliyokusudiwa kupitisha au kutoa funzo fulani.

Hizi hadithi huhusisha mhusika mmoja mjanja na ambaye ni mdanganyifu yaani ayari na mwingine ambaye ni mjinga anayepumbazwa. Mfano mzuri ni wa Hekaya za Abunuwasi

Jitathmini

- Hadithi ni nini?
- Taja na kueleza vipera au aina za hadithi.
- Tofautisha kati ya visakale na visasili.

Shughuli 1

- Soma habari ifuatayo halafu ujibu maswali yanayofuata.

Najisikia kuua tena!

“Polisi . . .kikosi cha kumi na mbili . . . Inspekta Kombora anaongea. Nani mwenzangu? Kwa muda kukawa kimya. Kombora alisikiliza kupumua kwa dalili ya hofu katika chombo cha simu kutoka upande wa pili. “Nani mwenzangu?” akaongeza kwa nguvu kidogo.

“Ni Kombora mwenyewe anayeongea? Iliuliza sauti hiyo yenye wasiwasi kutoka upande wa pili.

“Ni mimi, nani mwenzangu?” “Ndiye! Mkuu wa kituo hicho sio?”

“Ndiye, tu. . .”

“Sikiliza Inspekta,” sauti ilidakia na kunong’ona haraka haraka, “Nina tatizo zito sana. Sijui kama utaweza kunisaidia.” Nadhani tutaweza. Tutajie tatizo lako na jina lako ili tujadiliane.”

“Jina sitaji,” iliongeza sauti hiyo, “na tatizo lenyewe ni zito sana, sio mzaha. Najisikia kuua mtu Inspekta.

Najisikia kuua. Na ni lazima niue. Waweza kunisaidia Inspekta?”

“Kuua!” Kombora aliropoka. Katika matatizo yote, hilo kamwe hakulitegemea. Ni rahisi mtu kupiga simu polisi na kusema “mtu anataka kuniua”. Ni rahisi pia mtu kudai “nilimwona fulani akiua,” lakini “nataka kuua” lilikuwa jipya kwa Inspekta Kombora. Angeweza kulichukulia suala hilo kama mzaha, kwamba ni chizi au mlevi mmoja ambaye ameamua kuwasimua polisi. Lakini uchizi au ulevi haukuwemo kabisa katika sauti hiyo. Ilikuwa sauti dhahiri iliyojua kipi inasema. Kwa, muda Kombora aliduwa akiwa hajui lipi amjibu mtu huyo.

“Upo Inspekta?” ilihoji sauti. “Nipo ndugu yangu,” Kombora alijibu kwa unyonge.

“Mbona kimya? Huna msaada wowote?” Ninao. Sikia rafiki yangu, njoo zako hapa mara moja ili tukae na kulijadili tatizo. Naamini tutakusaida.”

“Hilo sifanyi Inspekta. Nikija huna uwezalo kufanya zaidi ya kunitia ndani, nami bado nauhitaji uhuru wangu. Kama huna msaada mwingine. “

“Ninao. Ni hivi? U nani jina lako? Uko wapi? . . . Na unayetaka kumwua ni nani . . . Kwa nini? . . . Haloo! . . . Haloo! . . . “Haikumchukua muda Kombora kung’amua kuwa alikuwa akizungumza katika simu iliyokatwa.

“Kwa muda aliendelea kuduwa, simu mkononi, macho kayakodoa kutazama ukuta uliokuwa mbele yake, akiwaza mengi. Kisha alitua simu na kuinuka. Mara akakumbuka kuwa hakujua anakotaka kwenda. Akaketi na kutikisa kichwa kwa wingi wa mawazo mazito yaliyomjaa ghafla.

Maswali:

- Kulingana na habari, mwandishi anaelezea juu ya nini?
- Kwa kutoa mifano kutoka kwa matini, fafania tamathali za usemi zilizotumika kuwasilisha jumbe.
- Mwandishi alikuwa na kusudi gani kuandika matini hii?
- Kwa kutoa mifano dhahiri, eleza sifa za wahusika wawili wanaohusika katika matini hii.
- Habari hii inahusiana vipi na yale yanayotokea katika nchi yako

Mada 3: Ushairi

Funzo la kwanza: Maana ya ushairi na uainishaji wa mashairi

Umilisi: Baada ya kujifunza funzo hili, utaweza;

- Kueleza maana ya ushairi/shairi.
- Kutambua aina za ushairi wa Kiswahili.

Vifaa: muda, kalamu, daftari, n.k.

Utangulizi:

Unajua kuwa ushairi ni utanzu unaopatikana katika aina zote mbili za fasihi? Katika funzo hili, utajifunza kuhusu ushairi wa Kiswahili.

Maagizo: Tafuta pahali mwafaka kusoma makala haya. Utafanya mazoezi na shughuli zote zilizomo. Kumbuka kuwa baadhi ya shughuli zinaweza kuchukua muda mrefu. Soma maagizo kwa makini kabla ya kufanya zoezi/shughuli husika.

Diwani za kushughulikia hapa ni mbili. Yaani;

1. **Malenga wa ziwa kuu- Wallah bin Wallah**
2. **Malenga wa Karne Moja – Shihabdin Chiraghdin**

Vipengele vya ushairi

- Maana ya shairi na ushairi wa Kiswahili
- Aina za ushairi
- Aina za mashairi (Kulingana na idadi ya mishororo)
- umbo la shairi, yaani;
 - ✓ sura ya nje
- Bahari za ushairi
- Tamathali za usemi/ fani/ mbinu za sanaa/ uandishi au mbinu za lugha/ matumizi ya lugha.
- Uhuru wa mashairi
- Kuandika ubeti katika lugha nathari
- Maudhui na mafunzo/ maadili

Maana ya ushairi/shairi

Ushairi au shairi ni utungo wa kisanaa wenye, mpagilio maalum wa lugha ya mkato unaofuata kanuni au arudhi zinazokubalika kishairi kama vile; urari wa mizani, vina, mwala, utoshelezi na dhamira.

Uainishaji wa mashairi

Ushairi wa Kiswahili umegawanywa katika aina mbili yaani;

- Mashairi ya kimapokeo
- Mashairi huru/mashairi ya kimapinduzi.

Mashairi ya kimapokeo

Haya ni mashairi tunayorejelea kama mashairi ya fadi. Mashairi haya yanatungwa kwa kuegemezwa kwenye arudhi au sharia au kanuni zinazokubaliwa kishairi, kama vile; urari wa vina, mizani, vipande, beti na utoshelezi.

Mashairi ya kimapinduzi/mashairi huru

Wataalamu wengine wanarejelea mashairi haya kama masivina au mavue. Haya ni mashairi ya kisasa. Mashairi huru hayafuaiti arudhi au sheria za kutunga mashairi zinazopendekezwa na wanamapokeo.

Jitathmini

1. Ushairi/shairi ni nini?
2. Tofautisha baina ya mashairi ya kimapokeo na mashairi huru.

Funzo la pili: Uchambuzi wa mashairi

Umilisi:

Baada ya kujifunza funzo hili, utaweza kutambua vipengele vya uchambuzi wa umbo la shairi.

Vifaa; muda, kalamu, daftari, n.k.

Utangulizi:

Unajua vipengele vinavyozingatiwa katika uchambuzi wa umbo la shairi? Ili mwanafunzi kuchambua umbo la shairi vizuri, ni muhimu kutambua vipengele vya umbo la shairi. Katika funzo hili, utajifunza kuhusu uchambuzi wa umbo la shairi.

Maagizo: Tafuta pahali mwafaka kusoma makala haya. Utafanya mazoezi na shughuli zote zilizomo. Kumbuka kuwa baadhi ya shughuli zinaweza kuchukua muda mrefu. Soma maagizo kwa makini kabla ya kufanya zoezi/shughuli husika.

Uchambuzi wa mashairi

Shairi lolote lile linachambuliwa kimaana/Kimaudhui na pia kimuundo.

Umbo la shairi

Umbo ni sura ya nje ya kitu kutokana na jinsi kilivyoundwa au kilivyotengenezwa. Kwenye umbo la shairi huwa tunarejelea ile sura ya shairi kama inavyoonekana. Katika uchambuzi wa umbo la shairi tunaangalia;

1. **Kichwa:** pia huitwa mada. Kichwa cha shairi ni muhimu sana kwa kuwa aghalabu

hufunua dhamira ya mshairi na yote yaliyomo katika shairi.

2. **Ubeti:** Hiki ni kifungu cha maandishi ya kishairi kilichoundwa kwa kutumia mishororo. Ubeti unaweza kuwa na idadi mahususi ya mishororo katika mashairi ya kimapokeo ama ukawa na idadi isiyo mahususi ambayo inabadilikabadilika kutoka ubeti mmoja hadi mwingine katika mashairi huru.
3. **Mishororo:** Hii ni mistari inayounda ubeti. Katika mashairi hasa ya kimapokeo, kila mshororo umegawanywa katika sehemu zinazojulikana kama vipande. Kila kipande kina jina lake maalumu kama inavyodhihirishwa katika kielelezo kifuatacho;

1. Ukwapi

2. Utao

3. Mwandamizi

_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

Kwa hivyo, **ukwapi** ni kipande cha kwanza cha mshororo, **utao** ni kipande cha pili cha mshororo na, **mwandamizi** ni kipande cha tatu cha mshororo katika ubeti huo huo.

Vile vile, kila mshororo katika ubeti unajina lake yaani,

_____mwanzo

_____mloto

_____mlea

_____kibwagizo/kituo/mwisho

Kwa hivyo,

1. **Mwanzo**– Ni mshororo wa kwanza katika ubeti.
2. **mloto** – Ni mshororo wa pili, unaofuata mwanzo katika ubeti.
3. **Mlea/mleo** – Ni mshororo wa tatu, unaofuata mloto kwenye ubeti huo huo.
4. **Kibwagizo** – Ni mshororo wa mwisho katika kila ubeti unaorudiwarudiwa. Mara nyingi kibwagizo pia hurejelewa kama mkarara, kituo, mwisho au kiitikio.
5. **Mizani**
Ni idadi ya zile silabi ambazo hupatikana katika kila mstari wa ubeti. Kila silabi moja ya neno huwa ni mizani moja. Kwa mfano; Mamaetu Afrika UK 39 (Sauti ya Dhiki)
- - - - - , - - - - -
6. **Vina**
Ni zile silabi zinazofanana ambazo zinaweza kupatikana katika mwisho wa kila ki-

pande cha mishororo ama mwishoni mwa mishororo mizima. Angalia maneno yafuatayo;

“Minawe mbali tungawa, nakukumbuka
Lau ngekuwa na mbawa, ningaliruka
Ni muhali hili kuwa, nasikitika.”

Zingatia

Kwa shairi lenye vipande vitatu, vina vya kwanza vinaitwa vina vya kati, vya pili vinaitwa vina vya ndani na vya tatu ni vina vya mwisho.

“Mkono inuka, inuka hima, twaa kalamu
upate ya’ndika, kwa khatinjema, hino nudhumu
ipate someka, wenye kusoma, waifahamu
wapate yashika, nakuyapima, yaliyo humu.”

Kwa hivyo “ka” ni vina vya kati, “ma” ni vina vya ndani na “-mu” ni vina vya mwisho.

7. Kibwagizo/kituo/kiitikio/kimalizio/mkarara/mwisho

Ni ule mstari wa mwisho wa kila ubeti ambao hurudiwarudiwa. Kibwagizo hufanya kazi ya kusesitiza maudhui au ujumbe muhimu katika shairi. Wakati mwingine kibwagizo huenda kikatoka mwanzoni mwa ubeti wa shairi. Angalia shairi la Tenda Haki (uk 36 Malenga wa Ziwa kuu)

Shughuli 1

Soma shairi lifuatalo halafu ujibu maswali yaliyo chini. (Uk. 36)

Tenda Haki

Tenda haki

Ni mapendo yake Mungu, Jabari

Alotugawa mafungu, tayari

Akatupa ulimwengu, fahari

Tenda haki

Usijitie tewengu, suduri

Ukaja pata uchungu, jibari

Siandame walimwengu, ayari

Tenda haki

Ushike wasia wangu, hodari

Sipite kwenye ukungu, hatari

Pitia penye uchengu, wa shwari

Tenda haki

Kuna watu nungunungu, fikiri

Wenye miiba michungu, hanjari

Jiambaze ja kulungu, hadhari

Maswali:

- a). Taja vina vya shairi hili?
- b) Chambua umbo la shairi hili.
- c). Fafanua maudhui makuu katika shairi hili.

Funzo la tatu: Istilahi za kifasihi katika ushairi

Umilisi: Baada ya kujifunza funzo hili, utaweza;

i. Kutambua istilahi za kifasihi katikamashairi

Vifaa; muda, kalamu, daftari, n.k.

Utangulizi:

Ushairi kama utanzu mkongwe wa fasihi una istilahi muhimu ambazo mwanafunzi wa fasihi ya Kiswahili anafaa kutambua. Katika funzo hili, utajifunza kuhusu istilahi za kifasihi katika ushairi wa Kiswahili.

Maagizo: Tafuta pahali mwafaka kusoma makala haya. Utafanya mazoezi na shughuli zilizomo zote. Kumbuka kuwa baadhi ya shughuli zinaweza kuchukua muda mrefu. Soma maagizo kwa makini kabla ya kufanya zoezi/shughuli husika.

Istilahi za kifasihi katika Ushairi

Ifuatayo ni orodha ya istilahi (majina ya kitaalamu au kielimu) zinazotumiwa mara nyingi katika kufunza ama kuchambua fani za ushahi na fasihi ya Kiswahili.

Soma istilahi zifuatazo na uzilinganishe na unazojua:

1. Muwala:

Ni mtiririko na mpangilio wa mawazo au fikra kutoka ubeti hadi ubeti.

2. Urari:

Ni mpangilio na ulingano wa mizani, mistari ya ubeti na usawa wa vina.

3. Nathari:

Ni kutumia lugha ya kawaida ili kutoa maelezo bila kupanga maneno kishairi. Nathari hutumiwa sana katika uandishi wa riwaya.

4. Bahari:

Istilahi “bahari” ina maana mbili kishairi, yaani;

(i) Ni aina ya shairi au tanzu za mashairi.

(ii) Kina cha mwisho cha kila mshororo wa mwisho wa utenzi ambacho hakibadiliki na ni sawa katika ubeti. Kwa hivyo, tunapozungumzia bahari ya ushairi tunazingatia maana ya kwanza ya neno hili.

Kuna bahari kadha za ushairi. Bahari hizi zinategemea namna ambavyo shairi fulani lilivyoundwa. Kwa mfano, shairi fulani litaangukia bahari mahuhusi kulingana na namna ambavyo limesheheni mshororo kwa kila ubeti, vile ambavyo mizani zimepangiliwa, mpangilio wa vina, mpangilio wa vipande, ufupi wa kibwagizo ama mtindo wa takriri fulani inayopatikana katika neno au maneno ya shairi mahususi, nk.

5. Diwani:

Ni kitabu cha mashairi. Kwa mfano, Diwani ya Sauti ya Dhiki, Malenga wa Ziwa kuu, Diwani ya wasakatonge, n.k.

6. Guni:

Ni shairi lenye kasoro au lililolemaa. Yaani ni shairi ambalo halikufuata kanuni za uandishi wa ushairi za kupanga mizani, mistari na vina.

7. Mkararaguni:

Ni shairi ambalo kila ubeti una vina vyake tofauti kivyake. Angalia shairi la Uzalendo U.k4 (Malenga wa ziwa kuu)

8. Utoshelezi/utoshelevu:

Maana yake ni kwamba kila ubeti wa shairi unafaa kuwa na ujumbe kamili unaoeleweka na kujisimamia bila kutegemea kukamilishwa katika ubeti unaofuata.

9. Mathnawi:

Ni shairi ambalo mishororo yake imegawanyika katika vipande viwili, yaani mshororo wake una vina viwili.

10. Tathinia/uwili:

Ni shairi la mishororo miwili tu katika ubeti.

11. Tathilitha/utatu

Ni shairi la mishororo mitatu kwenye ubeti.

12. Tarbia (unne)

Ni shairi lenye mishororo minne katika ubeti.

13. Takimisa (utano)

Ni shairi lenye mishororo/mistari mitano katika ubeti wake.

14. Tashilita/usita au tasdisa

Ni shairi lenye mishororo sita katika kila ubeti wake.

Zoezi

1. Eleza maana ya istilahi hizi kama zinavyotumika katika fani ya ushairi.

i). Tarbia ii). Arudhi iii). Kibwagizo iv). Mazda v). Inkisari

Shughuli 1

Soma shairi lifuatalo kisha ujibu maswali yaliyo chini. Uk. 4 (Malenga wa ziwa kuu)

Uzalendo

Kukipenda kitu chako, huo ndio uzalendo
Mtu anapenda chake, japo hakina thamani
Hatamani cha mwenzake, na kukitia rohoni
Chake ni furaha yake, kingakuwa kitu duni.

Kuipenda nchi yako, huo ndio uzalendo
Kuwa tayari daima, taifa utumikia
Uzukupopo uhasama, haraka kupigania
Adui kuwasakama, mbali kuwatupilia.
Kuwapenda watu wako, huo ndio uzalendo
Uzalendo ndio ngao, ni silaha kamilifu
Tuwe nao moyo huo, tusiwe nyoyo dhaifu
Wale wakilinda kwao, nasi tuwe timilifu.

Kuipenda kazi yako, huo ndio uzalendo
Kazi tusitegee, ni uhai ni afia
Mzalendo jitolee, hasa shamba kulimia
Fanya kazi harambee, kwa uchumi kuinua.

Kuipenda lugha yako, huo ndio uzalendo
Tupendane kwelikweli, hakuna kubaguana
Ukabila tusijali, sisi sote twafanana
Tutumie Kiswahili, rahisi kuelewana.

Kupenda taifa lako, huo ndio uzalendo
Uzalendo ni upole, mapenzi kwa nchi yako
Si ubishi wa kelele, vituko na maudhiko
Nchi haisongi mbele, uzalendo sipoweko.

Maswali:

- a). Eleza maana ya kichwa cha shairi hili.
- b. Shairi hili ni la bahari ipi?
- c). Fafanua maudhui makuu katika shairi hili.
- d). Eleza ufundi wa kisanaa ambao mshairi alitumia kuwasilisha ujumbe wa shairi lake.
- e). Ni mafunzo yapi unayopata katika shairi hili?
- f. Andika ubeti wa kwanza katika lugha nathari.

MWISHO

National Curriculum
Development Centre,
P.O. Box 7002,
Kampala.

www.ncdc.go.ug